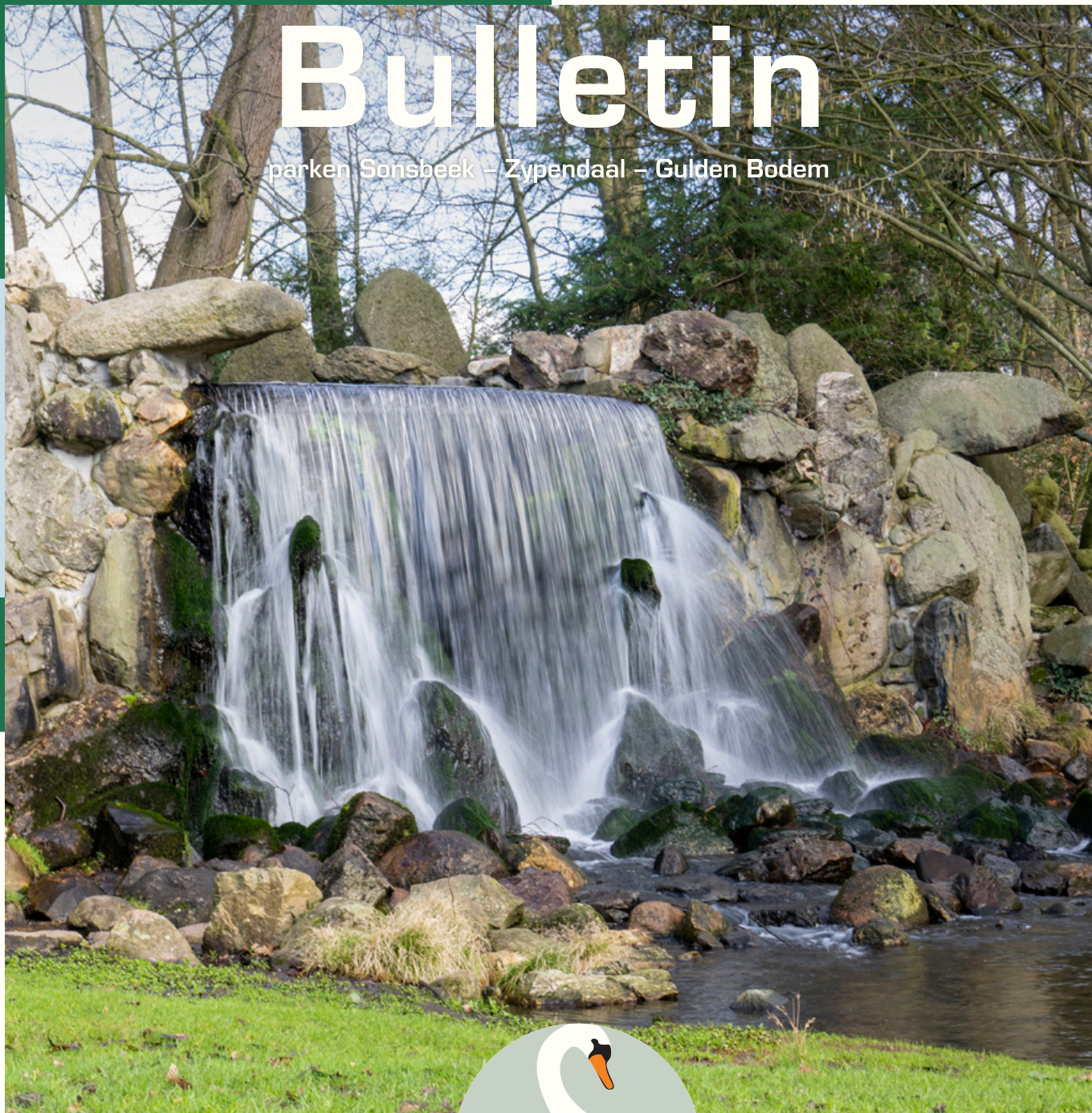

Bulletin

parken Sonsbeek – Zypendaal – Gulden Bodem

Vrienden
van
Sonsbeek

Nog geen
parkvriend?
Word lid!

De Vereniging van Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem.

De contributie bedraagt per jaar voor particulieren €17,50 voor verenigingen €35 en voor bedrijven €50.
Bankrekeningnummer: NL30 ABNA 0406 333 505 t.n.v. Vrienden van Sonsbeek.

CANBI: de Vereniging is door de fiscus erkend als Culturele Algemeen Nut Beogende Instelling, waardoor giften die volgens de regels van de Belastingdienst worden gedaan voor fiscale aftrek met de factor 1,25 mogen worden vermenigvuldigd.

Dagelijks bestuur

Voorzitter: Margreet van Gastel (voorzitter@vriendenvansonsbeek.nl)
Secretaris: Frank van den Elshout (secretaris@vriendenvansonsbeek.nl)
Penningmeester/ledenadministratie: Peter van der Linde (penningmeester@vriendenvansonsbeek.nl)
Leden: Sanne Blok, Niels van der Graaff, Lonneke Kranendonk, Christine Paris
Adviseurs: Huig Velders (juridisch adviseur), Jan Floor (beheerder parken gemeente), Pim van Oers (jongeren)

Aanmelding nieuwe leden

Scan de QR-code en vul het formulier in op:
vriendenvansonsbeek.nl/lid-woorden
of mail naar: info@vriendenvansonsbeek.nl.

Postadres: Molenplaats Sonsbeek
Zijpendaalseweg 24a
6814 CL Arnhem

Website

vriendenvansonsbeek.nl

Molenplaats

Bij het bezoekerscentrum Molenplaats Sonsbeek valt van alles te leren en ontdekken over het groen in de stad en het belang ervan. Het is een ideaal beginpunt voor een kennismaking met de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Er is informatie te vinden in de vorm van boekjes, plattegronden en kaarten over de natuur in en om de stad. Vanaf deze locatie worden activiteiten georganiseerd met betrekking tot het landschap en de cultuurhistorie. Ook is er informatie over gezondheid en klimaatbestendigheid.

Zie: natuurcentrumarnhem.nl/locaties/molenplaats-sonsbeek

In dit nummer

Voorpagina Het element water staat centraal in deze uitgave en de Grote Waterval is daar een krachtig symbool van. In 1826 aangelegd als prestigeproject door Baron van Heeckeren, verving het de Gelders Molen die er sinds de 13e eeuw stond. De keien van de rotsformatie komen uit de ijstijd en zijn opgegraven uit het Kootwijkerzand. De grot eronder biedt een uniek uitzicht op het vallende water. Foto: Rinus Baak.

3 Van de bestuurstafel: Margreet van Gastel nodigt uit om met een blik op het thema water onze parken te bezien.

3 Actueel: Wat speelt er in onze parken? Enkele nieuwsberichten uit de afgelopen periode.

4 Activiteiten: Informatie over wat er de komende tijd zoal te doen is bij Molenplaats Sonsbeek.

5 Ontmoeting: Fotograaf Rinus Baak in gesprek met watermolenaar Lidy Bruntink.

6 en 7 Water en geschiedenis: Edwin Verdurmen over het water als een van de vormende krachten van onze parken.

8 en 9 Water in het heden: Het water in het park is een geliefd onderwerp om te fotograferen. Door de ogen van fotograaf Rinus Baak zien we het water in onze parken in al z'n hoedanigheden.

10 en 11 Water en toekomst: Droogte, stortbuien en lange natte winters. Onze parken worden geconfronteerd met een nieuw klimaat. Niels van der Graaff over de uitdagingen van meer én minder water in onze parken.

12 en 13 De Witte Watermolen: Met een kloppend hart dat meer dan vijf eeuwen teruggaat, was het hoog tijd voor een boek over de enige Arnhemse watermolen die nog als zodanig in gebruik is. Benno Landsheer over deze ode aan de watermolenaar.

14 en 15 De grote fontein: Sinds jaar en dag is de fontein in de Fonteinvijver van Sonsbeek een opvallend waterelement in het park. Tot nu toe is echter nog veel onduidelijk over de geschiedenis en de werking. Niels van der Graaff dook in de archieven.

Achterpagina: Dodaarsjes op de vijvers van Zypendaal en Sonsbeek zijn zeldzaam. Vogelkenner en natuurfotograaf Koos Dansen over deze kleine, schuwe watervogel.

Aan dit nummer werkten mee:

Ronald Bos, Lidy Bruntink, Koos Dansen, Margreet van Gastel, Benno Landsheer, Ania Sobiech.

Van de bestuurstafel

Terwijl het regenachtig en grijs is, kijken we alweer uit naar het voorjaar. Toch kan ook nu een wandeling door de parken tot mooie overpeinzingen leiden...

Lopend tussen de vijvers aan de Parkweg is het de moeite waard om even stil te staan bij de gedenkplaat van de molen van Naberman, de zevende watermolen langs de Jansbeek in de zestiende en zeventiende eeuw. Hier begon de industrialisatie van Arnhem.

Niet aan het water van de Rijn, maar aan de Jansbeek!

In diezelfde periode werden er in Zypendaal sprengen gegraven om de 'sier- en nutstuinen' van water te voorzien. Sonsbeek en Zypendaal zijn onlosmakelijk met zichtbaar water verbonden. De kroon op het parkenwater is natuurlijk de Grote Waterval waar zoveel kersverse bruidsparen hun ultieme bruidsfoto maakten. Of de Grote Vijver waar in koudere winters intensief geschaatst werd.

Het thema water is zowel in onze parken als in dit Bulletin duidelijk aanwezig. Door alle tijden en in allerlei verschijningsvormen. Uitnodigend om vanuit die optiek door de parken te wandelen. Wij wensen u daarbij veel plezier!

*Namens het bestuur,
Margreet van Gastel, voorzitter*

Actueel

Bramen weg voor bosanemoon

In februari heeft een groep vrijwilligers van IVN Arnhem langs de Jansbeek de handen uit de mouwen gestoken. Er zijn bramen weggehaald om de bosanemoon meer ruimte te geven. Op veel plaatsen langs de beek zie je bramen groeien. Deze stikstofliefhebber verdringt daardoor de anemoon, maar ook de goudveil, die zo kenmerkend zijn voor deze vochtige randen en kwelplekken.

Oude of nieuwe lantaarnpalen?

In Sonsbeek zijn tijdelijk een aantal eenvoudige, moderne lantaarnpalen geplaatst. Er wordt een nieuwe kabel aangelegd en de oude, historische lantaarnpalen worden opgeknapt. Begin 2025 komen de oorspronkelijke lantaarnpalen terug.

Feestaardvarken houdt gemoederen bezig

De Vrienden van Sonsbeek zijn niet tegen het kunstwerk, wel tegen plaatsing in het Rijksmonumentale Sonsbeekpark. Lees het laatste nieuws rondom de voorgenomen plaatsing van het Feestaardvarken in Sonsbeek op vriendenvansonsbeek.nl. Daar is ook een tijdslijn van gebeurtenissen en media-uitingen te vinden.

Nieuwe borden

Bij de parkingangen staan nieuwe borden met daarop wat wel en niet mag in het park. Voor de veiligheid van bezoekers is fietsen, gebruik van gemotoriseerde voertuigen en vuur maken verboden. Geniet van het wandelen, gooi uw afval in de vuilnisbak en houd buiten losloopgebied uw hond aangelijnd. Zo houden we het fijn voor alle bezoekers!

Activiteiten in Sonsbeek

Molenplaats Sonsbeek is het perfecte vertrekpunt voor wandelingen, fietstochten en avontuurlijke ontdekkingen in het prachtige Sonsbeekpark. Maar de grote molenschuur is meer dan een bezoekerscentrum; het is een unieke ontmoetingsplek waar natuur, historie en lokale smaken samenkomen. Natuurcentrum Arnhem heeft het activiteitenprogramma bij Molenplaats Sonsbeek verder uitgebouwd met verduurzamingsbijeenkomsten, groene evenementen en parksafari's.

Sonsbeek Safari

Elke eerste woensdagmiddag van de maand, neemt ranger Pim je mee op avontuur in Park Sonsbeek en ontdek je altijd iets nieuws in de natuur. Van kleurrijke dagvlinders en drukke bijen in het voorjaar, tot de fascinerende wereld van eetbare en geneeskrachtige planten. Spot waterdierpjes en leer alles over vogels, bomen, mos en bodemdieren. De safari duurt 1,5 tot 2 uur en is geschikt voor kinderen en (groot)ouders (ongeschikt voor rolstoelen, buggy's of honden). Meedoen? Meld je vooraf aan via natuurcentrumarnhem.nl/activiteiten of in Molenplaats Sonsbeek.

Ranger Pim van Oers. Foto: Susanne Reuling, Natuurcentrum Arnhem.

Arnhem Groen Markt

Zondag 18 mei is het weer tijd voor de jaarlijkse Arnhem Groen Markt. Op deze gezellige markt, inmiddels een begrip in Arnhem en omstreken, vind je alles voor een groenere tuin en balkon. Kwekers, tuinontwerpers, stadslandbouwers en natuurorganisaties komen graag naar Molenplaats Sonsbeek om hun aanbod en groene enthousiasme met bezoekers te delen. Naast het ruime aanbod aan tuin- en oogstproducten vind je op de markt ook veel ander moois, zoals boeken, schapenvachten en duurzame producten. Ook voor kinderen is er van alles te doen en ontdekken.

Arnhem Groen Markt.
Foto: Groen Arnhem.

Informatie over de activiteiten vanuit Molenplaats Sonsbeek kunt u vinden op natuurcentrumarnhem.nl/activiteiten-molenplaats-sonsbeek.

Nog meer te doen in Sonsbeek

- 3 april Jazz in Sonsbeek in Ketelhuis Sonsbeek
- 6 april Vogels spotten met Rob Vermeulen vanuit Molenplaats Sonsbeek
- 13 april Sonsbeek Lentefestival op diverse locaties in het park
- 26 april-4 mei Meivakantie-activiteiten in het Nederlands Watermuseum
- 4 mei Eetbare planten zoeken met Rob Vermeulen (Molenplaats Sonsbeek)
- 15 mei Groen Arnhem LIVE in Molenplaats Sonsbeek
- 18 mei Arnhem Groen Markt bij Molenplaats Sonsbeek
- 25 mei Zeldzaam Mooi Markt
- 6 t/m 9 juni Mout Bierfestival
- 15, 22, 29 juni Park Open op de Ronde Weide
- 21-22 juni Sint Jansdag – jubileumfeest 555 jaar De Witte Watermolen
- 26-29 juni Arnhem Proeft rondom Stadsvilla Sonsbeek

Bekijk de actuele agenda op sonsbeekagenda.nl.

Ontmoeting

De waarde van water in de Jansbeek

Lidy Bruntink is een van de molenaars van de Witte Watermolen. Fotograaf Rinus Baak spreekt haar in de molen en wordt ontvangen in een hectische omgeving waar de molen volop draait en iedereen druk in de weer is. Met een dampende kop koffie gaan ze aan de overleg- annex lunchpauzetafel met elkaar in gesprek.

Bovenslagmolen

Lidy vertelt dat de molen een bovenslagmolen* is waar het water van boven in de cellen (zo heten de bakken) van het waterrad valt. Er valt 60 liter in elk van de bakken waardoor, door dit enorme gewicht, een enorm rendement gemaakt wordt. Op het eerste gezicht lijken de bakken helemaal niet zo groot, maar het oog bedriegt dus. Vol historisch enthousiasme vertelt Lidy dat dit gebied vroeger een enorm industriegebied was. Langs de beek stonden verschillende watermolens, waar papier werd

geschept en graan werd gemalen. De Witte Watermolen is de enige die nog in bedrijf is.

Valhoogtes

De beek is deels kunstmatig verlegd** om alle molens langs de beek van water te kunnen voorzien. Op de plekken waar nu watervallen zijn, stond vroeger een molen. Hier moeten nu nog palen staan waaraan je kunt zien dat er ooit een molen stond. De beek is kunstmatig op hoogte gemaakt legt Lidy uit. Elke molen langs de Jansbeek had een

verval van twee meter waardoor ophogen noodzakelijk was. De beek is ook kwetsbaar, want de bodem is van leem en bij beschadiging zou de hele beek kunnen verdwijnen! Duidelijk is dat de beek van onschatbare waarde is voor de watermolen.

Molenaarsdiploma

In de molen is ondertussen nog meer bedrijvigheid ontstaan. Molenaars en vrijwilligers zijn druk bezig met het malen, maar ook met bestellingen. Duidelijk is dat niet alleen de molen op volle toeren draait, maar zijn handlangers behoorlijk in de weer zijn. Lidy is in 2005 in Arnhem komen wonen. Ze ging bij een Nordic Walking groep en toen een medewerker van de molen, die ook meeliep, haar in de zomer vroeg of ze ook niet wilde meehelpen als vrijwilliger omdat veel mensen op vakantie waren, was ze snel om. Na een tijd als vrijwilliger meegeholpen te hebben ontstond er een vacuüm in de positie van molenaar. Ze haalde haar molenaarsdiploma en ging in deze functie aan de slag. Hoewel Lidy aan het begin van het gesprek misschien wat verlegen oogde, spreekt hier een gedreven en enthousiaste dame die maar wat graag uitleg geeft over het belang van de beek voor Sonsbeek en zeker ook voor de molen. We nemen hartelijk afscheid en ik ga in het park op zoek naar herkenpunten uit een ver verleden langs een beek vol met molens.

Tekst en foto: Rinus Baak

* Een bovenslagmolen wordt vooral toegepast langs beken met weinig water en voldoende verval. Om de kracht van het water optimaal te benutten, wordt de beek met een goot omgeleid om het boven op het rad te laten stromen. Zo benut je zowel de stroming als het gewicht van het water wat resulteert in een hoger rendement.

** De Sint Jansbeek is van oorsprong een natuurlijke beek die ontspringt in park Zypendaal. De beek stroomt met een verval van 35 meter naar de Rijn. In de loop van de tijd is deze beek sterk vergraven voor molens en parkaanleg. Op gunstige plekken werden ophogingen gemaakt om valhoogtes te krijgen.

Een geschiedenis van water en landschap

6

Water in verschillende hoedanigheden: Sneeuw op de flanken van de stuwwal die door gletsjertongen is opgeworpen en water in de siervijver van het voormalige landgoed.

Water is één van de vormende krachten van ons landschap. De oneindige watercyclus schuurt, spoelt, slijpt, splijt en stuwt, en zorgt daarmee voor een eeuwigdurende, langzame transformatie van het landschap. De Franse schrijver Paul Claudel schreef in 1946 de mooie woorden *'Het water is de kijkfunctie van de aarde, haar gereedschap om de tijd mee af te lezen.'* Zo ook voor het landschap van onze parken. Als we goed kijken, zien we een geschiedenis waarin water een hoofdrol speelt. Laten we eens teruggaan in de tijd.

12.000.000 jaar geleden Rivierwater vormt de Nederlandse bodem

Het huidige Nederland is nog lang niet bewoond door de mens. Het landschap bestaat uit een delta waar de grote rivieren van Noordwest-Europa uitmonden in zee. Miljoenen jaren hebben de voorlopers van de huidige Maas en Rijn laagje voor laagje hun afzettingen gedeponeerd: zand, grind, klei en rivierleem. Maar er was ook een andere oer-rivier, de Eridanos. Deze prehistorische rivier had zijn oorsprong in wat nu het zuiden van Scandinavië is en liep via de bedding van de huidige Oostzee naar de Noordzee. Tijdens de ijstijden werd de Eridanos geleidelijk door gletsjers en smeltwatermeren verdrongen en uiteindelijk uitgewist.

200.000 jaar geleden Bevroren water vormt de stuwwallen van de Veluwezoom

In het Kwartaire tijdperk (vanaf zo'n 2,6 miljoen jaar geleden tot heden), worden langdurende ijstijden (glacialen) afgewisseld met kortere warme perioden (interglacialen). Tijdens de voorlaatste ijstijd, het Saalien, schoof vanuit Scandinavië een enorm ijspakket van wel twee- tot driehonderd meter dik over het noorden van Nederland. Voor en langs de gletsjertongen werd het grondpakket, dat de afgelopen miljoenen jaren door de oer-rivieren was afgezet, opgestuwd tot langwerpige stuwwallen. De verschillende rivierafzettingen werden schots en scheef door en over elkaar heen geschoven. Door de onregelmatige ligging van de vrijwel

waterdichte leemlagen, ontwikkelt zich een uniek en haast onvoorspelbaar grondwatersysteem aan de randen van het Veluweplateau.

120.000 jaar geleden

Smeltwater vormt het beekdal van de Sint Jansbeek

Na het Saalien brak er een warmere periode aan, een interglaciaal. De gletsjers smolten en in de stuwwallen werden door het smeltwater dalen uitgeslepen. Zo ontstond het dal van de Sint Jansbeek met zijn zijdalen. Er zijn in totaal ongeveer honderd dalen ontstaan op de flanken van de stuwwallen van de Veluwezoom en de Oost-Veluwe. Voor een deel bevatten deze dalen stromend water, de beekdalen. Ook zijn er zogenaamde droogdalen. Door de zandige bodem zakt het regenwater meteen de grond in en ontstaat er in deze dalen geen beek.

5.000 jaar geleden

Water trekt de eerste menselijke bewoners aan

Na de laatste ijstijd, het Weichselien, brak een warmere periode aan die tot

op heden voortduurt. Het landschap ontwikkelde zich en omstreeks 8.000 jaar geleden was de Veluwe begroeid geraakt met uitgestrekte loofbossen. Het beekwater op de flanken van de Veluwezoom was een goede aanleiding voor de mens om nederzettingen te stichten. De eerste boeren vestigden zich op de hogere delen van de Veluwe. In plaats van wild te bejagen, gingen mensen vee houden zoals schapen, geiten, runderen en varkens. Op open plekken in het bos legden ze akkers aan met eenkoorn, emmertarwe, gerst en linzen. Ter hoogte van de huidige Van Goyenstraat in de wijk Gulden Bodem zijn in 1939 opgravingen gedaan waarbij scherven met versieringen zijn aangetroffen. Deze zouden afkomstig zijn uit de Late Bronstijd. Drieduizend jaar geleden woonden er dus al mensen aan de rand van het dal van de Sint Jansbeek.

Middeleeuwen

De Sint Jansbeek wordt geoptimaliseerd als energiebron

De molenindustrie langs de Sint Jansbeek begon eind dertiende eeuw. Men ging vanaf die tijd meer gebruik

maken van de natte dalbodem waaruit water tevoorschijn siepelde. Voor het functioneren van de molens is er veel aan de natuurlijke loop van de Jansbeek veranderd. Van oorsprong was de Jansbeek slechts een zacht siepelend stroompje met hier en daar een bron. De huidige beek is daarom omgevormd van een natuurlijk beek naar een sprengenbeek. Op diverse plaatsen zijn in de zestiende eeuw sprengkoppen gegraven. Het natuurlijke bodemwater werd zo uit de ondergrond bevrijd en kon vrijelijk stromen. Om het verval te optimaliseren liet men het water op sommige delen van de beek afvloeien via een nieuwe bedding die hoger lag dan de oorspronkelijke dalbodem. Stukken verhoogde beek met kunstmatige dijkjes zien we nu nog tussen de Fonteinvijver en de Begijnenmolen (Watermuseum) en vlak voor de Witte Watermolen.

Vanaf de 16e eeuw

Water als esthetisch element

In de zestiende eeuw zijn ook stuwwijvers gegraven die een constante waterstroom garanderen. Later zijn deze omgevormd tot siervijvers als onderdeel van de landgoederenaanleg, want ook voor de welgestelden was water belangrijk. Fonteinën, watervallen en cascades werden aangelegd om te imponeren en de goede smaak van de landgoedeigenaren te illustreren.

Vandaag de dag krijgt water een nieuwe betekenis. In plaats van het zo snel mogelijk af te voeren naar zee, willen we het langer vasthouden in de bodem om droogte tijdens lange, warme zomers te voorkomen. Het veranderende klimaat zorgt ervoor dat we opnieuw naar onze relatie met het water moeten kijken. En zo belanden we in weer een nieuw hoofdstuk van onze watergeschiedenis.

Tekst en foto's: Edwin Verdurmen

Water kan ook een magisch schouwspel opleveren, zoals hier in de Fonteinvijver.

Water in onze parken

Het water in onze parken is een geliefd onderwerp om te fotograferen. Water valt en stroomt, vloeit en sijpelt. Door beken, watervallen, vijvers en langs het rad van de molen. We zien water in alle verschijningsvormen, als regen, ijs, sneeuw en mist. Verfrissend water, spiegelend water, overstromend water en spuitend water. Water om naar te blijven kijken.
Foto's: Rinus Baak

Meer en minder water

Kansen en uitdagingen voor onze parken

Hete droge zomers met stortbuien en lange natte winters. Onze parken worden geconfronteerd met een nieuw klimaat. Voor welke uitdagingen staan de parken en kunnen ze ons ook helpen in het reguleren van waterstromen?

Droogte

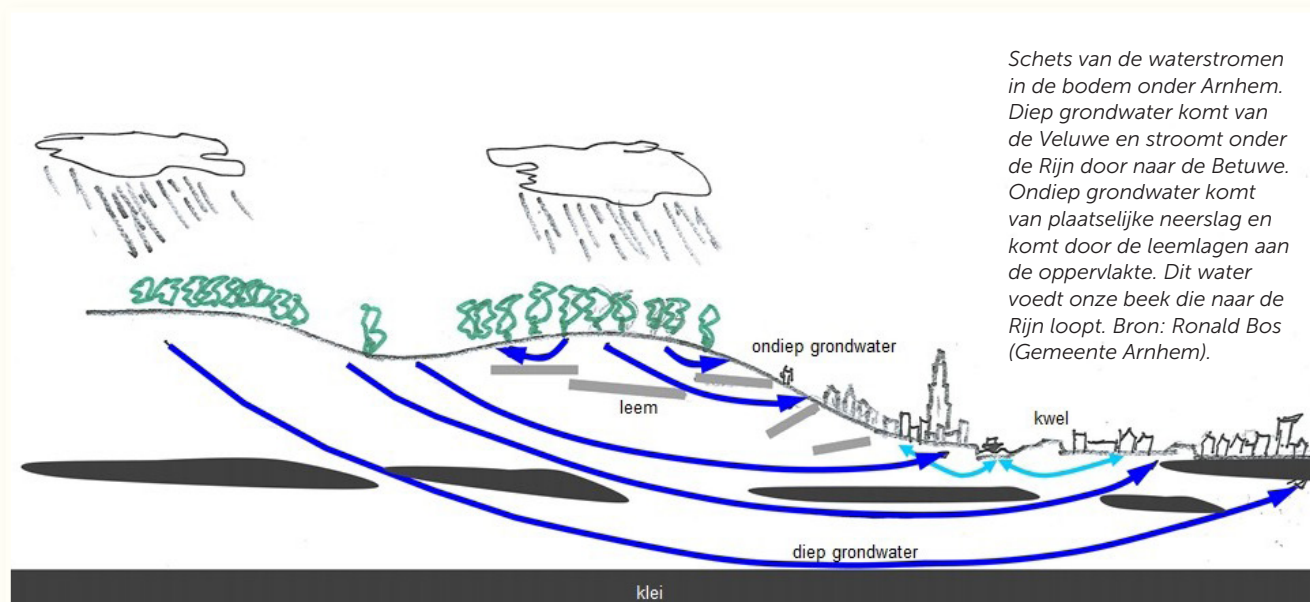
Omdat de winters milder zijn en de zomers droger, is de lente verschoven in onze parken. Er wordt eerder gegroeid en gebloeid dan voorheen. Als de droogte toeslaat, vervroegen veel planten en bomen ook hun herfst. Ze laten hun bladeren vallen en gaan in een rustmodus. Niet alle bomen en planten kunnen dit nieuwe regime lang volhouden. De huidige oer-Hollandse eiken en beuken hebben het moeilijk. Met name de beuken wortelen ondiep en komen na twee droge jaren in de problemen. Wellicht is er enige hoop als wij – parkbezoekers – met een grote boog om de bomen heen lopen. De grond blijft dan ‘open staan’ en

dierpjes en schimmels kunnen zorgen voor een sponzige bodem. Water uit hoosbuien kan dan iets beter worden vastgehouden. Het biedt echter geen zekerheid voor onze nationale woudreuzen. Zeker niet als ze aan de rand van een bosgebied of midden in een gazon staan. Meer wateropslag rond bomen kan bovendien maar beperkt worden toegepast. Anders zou het parkkarakter teveel worden aangetast. Op drassige vlaktes is het slecht wandelen. De parkbeheerders doen daarom onderzoek naar bomen in warmere streken van Europa. Daar groeien tenslotte ook beuken en eiken.

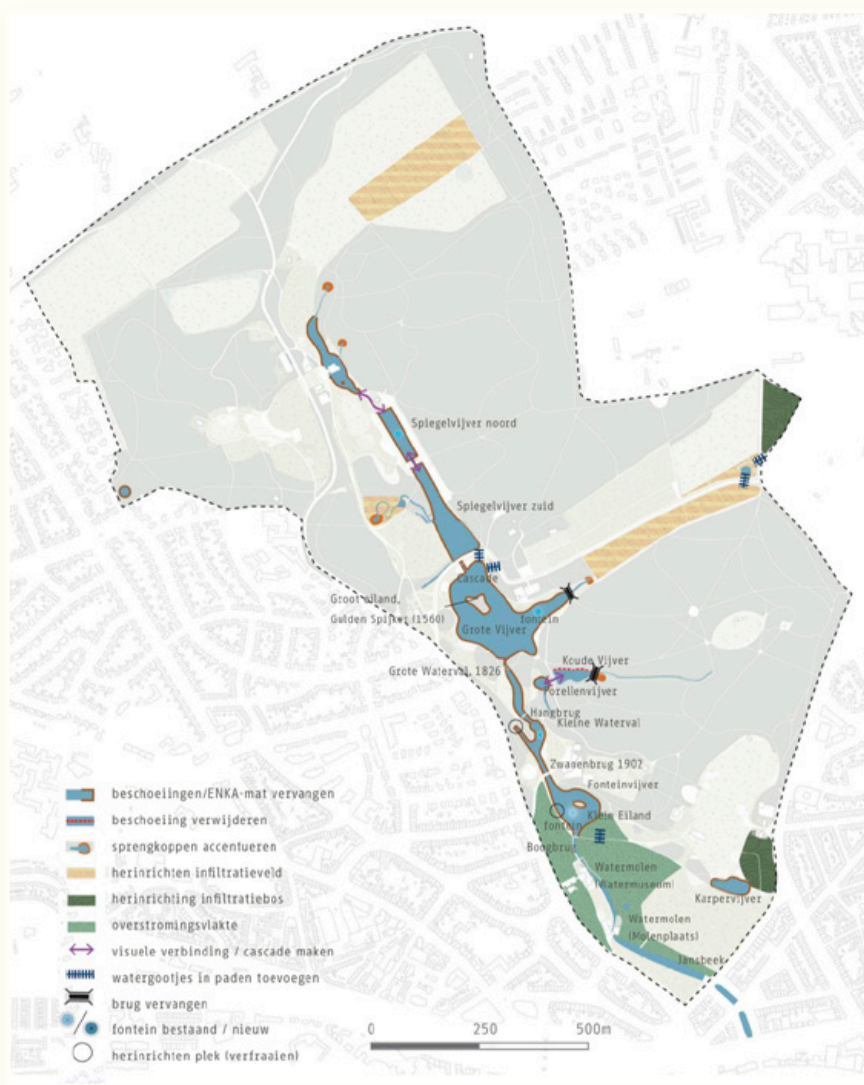
Hoosbuien

De regen valt in onze zomers steeds meer in korte perioden. Je zou zeggen dat de zandbodem van Arnhem Noord daarvoor een ideale ondergrond is. Water zakt immers snel weg in het zand. Het tegengestelde is waar. Sinds 2014 weten we in Arnhem wat er kan gebeuren. Het water

stroomt grotendeels af en gaat met hoge snelheid richting het centrum van de stad. Elke regenton en gewipte tegel helpt een beetje, maar het is niet genoeg. In de parkenvisie die Bureau Strootman in 2023 heeft opgesteld, wordt een aantal maatregelen genoemd om het water langer vast te houden. Zo worden in de oude landbouwgronden bovenaan de Zijpendaalseweg ondiepe kuilen gecreëerd waar het water kan blijven staan. Ook adviseert Strootman om de Parkweg op te hogen. Hierdoor ontstaat er een dam waardoor park Zypendaal meer water kan tegenhouden. Tijdens buien houden de parkbeheerder de waterstanden nu nauwlettend in de gaten. Hen valt steeds weer op hoe snel na een bui de waterstand in het dal van de Sint Jansbeek begint te stijgen. De maatregelen – zo is de indruk – zouden het water dus maar een korte tijd kunnen vertragen. Daarom voorziet het plan ook in een aantal overstromingsvlaktes in de benedenloop van de beek.

Schets van de waterstromen in de bodem onder Arnhem. Diep grondwater komt van de Veluwe en stroomt onder de Rijn door naar de Betuwe. Ondiep grondwater komt van plaatselijke neerslag en komt door de leemlagen aan de oppervlakte. Dit water voedt onze beek die naar de Rijn loopt. Bron: Ronald Bos (Gemeente Arnhem).

Infiltratievelden op hoger gelegen gedeelten, remmende dammetjes in het beektracé en overstromingsvlaktes in de benedenloop. Maatregelen die wateroverlast enigszins moeten gaan beteugelen. Bron: Parkentoeekomst, visie en ontwikkelingsplan (bureau Strootman in opdracht van Gemeente Arnhem, 2023).

Aanhoudende regen

Als het langer aaneengesloten regent, wordt het drassig in onze parken. De weiden rond de Jansbeek liggen tegenwoordig een groot deel van het jaar te glinsteren. Op zich is dat vreemd. Blijkbaar kan de zandbodem een meer geleidelijk aanbod van water ook niet goed verwerken. De oorzaak zit hem in de leemlagen. Overal in de grond liggen schotjes van leem, die zijn afgezet tijdens de ijstijden.

Leem wordt ook wel natuurlijk cement genoemd en is voor water ondoordringbaar. Als de leemlagen er niet zouden zijn, zou ons regenwater snel naar het diepere grondwater worden afgevoerd. Het doorbreken van deze lagen zou Arnhem dus van een vochtprobleem kunnen verlossen. De bronnen die de Arnhemse beken voeden, liggen echter op plaatsen waar leemlagen aan de oppervlakte komen. Nadeel van doorbreken van

de leemlagen zou dus zijn dat al het water dat nu in onze parken aan de oppervlakte komt, weg zou zakken. Zonder leemlagen, geen beken. Al het water zou dan via het diepe grondwater voor ons onzichtbaar naar de Betuwe stromen.

Stromend water

In dit artikel moeten we met een verwijzing naar de schets van Ronald Bos dus ook een einde maken aan het fantastische verhaal dat onze beken worden gevoed met water dat eeuwen geleden op de Veluwe als regen is gevallen. Dat water stroomt diep onder ons door. Het water uit de Arnhemse beken is regenwater uit onze directe omgeving dat zich op de hoogste leemlagen heeft verzameld. De unieke combinatie van zand en leem, maakt dus dat we kunnen genieten van stromend water in onze parken. Maar het maakt ook dat onze parken maar matig geschikt zijn als opvanggebied voor water. Door het grondgebruik en de heuvels in het terrein, loopt het water snel af. De leemlagen zorgen ervoor dat er maar weinig water kan wegzakken.

Het putje van Sonsbeek

Tot slot is er nog een andere uitdaging: bij hoosbuien stroomt er ook veel water uit de Burgemeesterswijk richting Sonsbeek. De voorgestelde maatregelen ten spijt, blijven de lager gelegen delen van Sonsbeek kwetsbaar bij piekbuien. Het water wordt daar samengeperst zonder een uitwijkmogelijkheid. Ook het Watermuseum loopt een risico omdat het 'het putje' van Sonsbeek vormt. De klimaatverandering blijft voor onze parken dus vooralsnog meer een uitdaging dan een kans.

Met dank aan Ronald Bos (Gemeente Arnhem) en Ania Sobiech (Strootman Landschapsarchitecten)

Tekst: Niels van der Graaff

Boek over de Witte Watermolen brengt Arnhemse geschiedenis tot leven

Er zijn veel boeken geschreven over de Arnhemse geschiedenis, maar een publicatie over de Witte Watermolen, een van de oudste en geliefdste monumenten van de stad, is tot nu toe nog niet verschenen. Daar komt dit jaar verandering in. Het was een diepe wens van Ans Roefs, de – tot nu toe – laatste beroepsmolenaar, om de vele verhalen rondom 'haar' molen in boekvorm vast te leggen. De Witte Watermolen heeft een kloppend hart dat meer dan vijf eeuwen teruggaat en verdient eindelijk de aandacht die het toekomt.

De geschiedenis van de molen in een boek

Ans Roefs voelde zich echter niet ter zake kundig om zelf in de archieven te duiken. Daarom verzamelde ze een groepje mannen om zich heen

die haar hierbij konden helpen. Een belangrijke bron was het zogenaamde 'typoscript' over de Jansbeek en haar tien molens van Joop Morsink. Morsink had al sinds de jaren negentig dezelfde wens om die geschiedenis op te schrijven. Als hoofd van Riool- en Waterhuishouding was hij bijzonder geïnteresseerd in de beek en alles wat daarover te vinden was in de archieven. Alles wat hij in de archieven hierover kon vinden werd in de nachtelijke uurtjes genoteerd. Zijn verhaal is echter op de plank blijven liggen, omdat hij nooit een co-schrijver heeft kunnen vinden die zijn moeilijk leesbare verhaal kon herschrijven. Dankzij de samenwerking tussen Roefs en Morsink is nu duidelijk dat het boek over de Witte Watermolen dit jaar het levenslicht zal zien. De Arnhemse uitgever Monuscript heeft de toezegging gedaan om het op te nemen als

veertigste publicatie in de Arnhemse Monumentenreeks. Het boek mag beschouwd worden als een ode aan de watermolenaar. Als rode draad volgen we zijn dagelijkse leven door de jaren heen, en stappen af en toe uit met anekdotes, liedjes, grapjes, foto's, tekeningen en technische details. Hopelijk levert het een interessant naslagwerk op, waaruit de lezer kan opmaken hoe belangrijk de Sint Jansbeek voor de groei van de stad is geweest.

Een eerbetoon aan de molenaar

Natuurlijk verdient het verhaal van de familie Van Silfhout speciale aandacht. Wist u dat zij zich lange tijd alleen voelden tussen de rijken, en dat er in de jaren zestig een politieke strijd om het voortbestaan van de molen is gevoerd? Annie, de langst levende bewoner, heeft onlangs nog haar verhaal gedeeld. Toen zij 90 jaar werd, verscheen haar verhaal in het wijkblad *De Penseelstreek*.

Het verhaal van de Witte Watermolen is nog niet voorbij

Het prettige van de Witte Watermolen is, dat haar geschiedenis nog niet af is. Dat is mooi meegenomen in een tijd waarin duurzame energiebronnen steeds belangrijker worden. Dit vraagt echter wel om continuïteit van het ambacht. De molen wordt momenteel beheerd door molenaar Lidy Bruntink, die haar diploma behaald heeft onder begeleiding van Ans Roefs. De overgang naar het Natuurcentrum was voor haar niet makkelijk. Met vier personen is alles gelukkig draaiende gehouden. Sinds kort zijn er ook nog twee gediplomeerde molenaars bijgekomen. Op woensdag en zondag is de molen tegenwoordig actief aan het malen voor GraanGeluk.

Een mooi kiekje voor de Witte Watermolen, genomen rond 1900.

Waterkracht, de oudste vorm van energie

Nederland moge beroemd zijn om haar windmolens, maar weet wel dat watermolens al meer dan tweeduizend jaar bestaan, lang voordat er windmolens gingen draaien. Verklaarbaar, omdat waterkracht in tegenstelling tot wind een constante bron van energie is die gemakkelijk te benutten is. De Romeinse architect Vitruvius beschreef voor het eerst een watermolen met een schoepenrad. Tegenwoordig zijn er in ons land nog maar zo'n zeventig waterradmolens maalvaardig, en daarvan staat in Arnhem dus een hele fraaie witte.

De molensteen wordt gebild. Molenaar Piet van Silfhout houdt een oogje in het zeil, 1983.

Het oudste bewijs van de molen

In het archief van de Commanderie van Sint Jan is het oudste geschrift te vinden waaruit opgemaakt kan worden dat op de huidige plek een molen heeft gestaan. Dit document is gedateerd 9 augustus 1281. De eigenaar van de grond, liet in het Latijn optekenen wie hij aanstelde over de bovenste van zijn twee watermolens. Henricus de Jamerlo was zijn naam, een graanhandelaar. Men sprak ook

Molenplaats Sonsbeek, toen in gebruik als molenshuur, 1933.

wel van Jamerloes molen. *'De grond, het gebouw met weiland en alle erven, gelegen binnen de stadswallen van Arnhem, behoorden tot de goederen van Boventorp, het wettig bezit van Theodericus, ridder, heer van den Nienbeke,'* zo staat het geschreven. Boventorp was een gehucht buiten de stadsmuur, een welvarend stukje Arnhem in wording. Ondanks de vele akten van eigendom en verpachting, zijn er helaas geen bronnen waaruit we een bouwjaar van de Witte Watermolen kunnen destilleren. De oude molen is vermoedelijk door brand verloren gegaan tijdens de Tachtigjarige Oorlog. We moeten het doen met het

bouwhistorisch onderzoek, dat medio jaren zestig namens Monumentenzorg werd uitgevoerd. Men schat dat de graanmolen in de periode 1460-1480 herbouwd moet zijn. Wij nemen graag de middenweg en beschouwen de molen als 555 jaar oud, wat een uitstekende reden is voor een jubileumfeest. Zet daarom *'21-22 juni Sint Jansdag'* alvast op de kalender.

Een molengroet van de werkgroep, Ans Roefs, Gerard Herbers, Johan Bosveld en Benno Landsheer.

Tekst: Benno Landsheer

De geschiedenis van de Witte Watermolen is onmiskenbaar verweven met de ontwikkeling van Arnhem en de betekenis van waterkracht in de stad. Het boek over de molen zal ongetwijfeld een waardevolle aanvulling zijn op de rijke Arnhemse geschiedschrijving en de herinnering aan de molen levend houden voor toekomstige generaties.

Het geheim van de Smeth?

Speculaties over de grote fontein van Sonsbeek

Een fontein in je tuin was in het verleden een nog groter statussymbool dan nu. Hoe hoger het water kwam, hoe beter. Al tweehonderd jaar spuit in Sonsbeek een fontein van aanzienlijke hoogte. Destijds genoot de fontein aan de Zijpendaalseweg landelijke bekendheid. Tot nu toe blijft er echter nog veel onduidelijk over de werking.

De koning overtreffen

Zonder motorische aandrijving zijn er eigenlijk maar twee manieren om een fontein te laten spuiten: met een waterram of door gebruikmaking van (natuurlijk) verloop. De waterram wordt aangedreven door een constante waterstroom en kan per 'slag' een beperkte hoeveelheid water naar een fontein of een reservoir pompen. Daarvoor is geen extra energie nodig. Via verloop stroomt water vervolgens van hoog naar laag. Dit was in het pre-elektrische tijdperk de meest gangbare aandrijving van fontein.

De Franse koning Lodewijk de XIVe zette met zijn fontein in de tuin van Versailles de toon. Voor zijn fontein moest wel dagelijks water uit de Seine naar hoger gelegen reservoirs worden gepompt. De Nederlandse stadhouder Willem III nam de handschoen op. Via een ingenieus systeem van loden pijpen over een tracé van dertien kilometer, werd veertig meter verval benut. Zijn fontein op 't Loo spoot de hoogste straal van Europa: dertien meter de lucht in. En dat zonder opgepompt water.

Schilderij van Sonsbeek in de glorie dagen als arcadisch landschap met links tussen de bomen de grote fontein op de huidige plaats (Beeldbank Gelders Archief).

De fontein rond 1900 (Ansichtkaartencollectie Gelders Archief).

Sonsbeek

Natuurlijk lieten de gefortuneerde eigenaren van Sonsbeek ook een hoge fontein aanleggen. Niet zo hoog als op 't Loo, maar toch. Volgens de officiële documenten spuit die fontein vanaf de jaren twintig van de negentiende eeuw vanuit de gelijknamige vijver. De fontein viert dus haar tweede eeuwfeest. Het is verleidelijk de komst van de fontein te koppelen aan de grootschalige waterwerken die Baron van Heeckeren rond die tijd liet aanleggen. Maar het landgoed had al eerder een hoge fontein. Als het toen nog gescheiden landgoed de Hartgersberg in 1797 te koop staat, lezen we in de Rotterdamse Courant: *'Visrijke vijvers van levendig water, op de plaats zelve ontspringende, zware waterval en zeer hoog opspringende fontein.'*

Mechaniek

In de negentiende eeuw werd de fontein op de huidige plaats steevast afgebeeld op tekeningen en prenten. Ook in beschrijvingen van het landgoed werd hij zelden overgeslagen. Bijvoorbeeld in *Wandelingen door*

Nederland met pen en potlood (1875) van J. Craandijk en P.A. Schipperus: *'Daar ginds, ter zijde, springt de hooge waterstraal eener fontein, als een proeve van den schat van waterwerken, die Sonsbeek in zoo ruime mate heeft aan te wijzen.'*

Wie de bronnen bekijkt en leest, wordt steeds nieuwsgieriger naar het mechaniek. Waren de geschiedschrijvers en -tekenaars wat te enthousiast over de hoogte en volstond een pijp vanuit de grote vijver? Lag er ergens of het landgoed toch een hoger reservoir? En als de fontein toch ouder is? Ligt het geheim dan misschien in de nu ruïneuze watertoren van baron de Smeth? Hij was eigenaar van Sonsbeek van 1806 tot 1821. Allemaal speculaties die vragen om nader onderzoek.

De twintigste eeuw

Toen de gemeente Arnhem rond 1900 het park kocht, was het gebruik van natuurlijk verval nog steeds de belangrijkste aandrijvingsvorm van fonteinen. Bij de bouw van de Transvaalwijk was

ook voorzien in fontein op het Bothaplein die met een dalende leiding vanuit de Karpervijver zou worden gevoed. Het plan werd echter niet uitgevoerd en het blijft ook de vraag of deze vijver voldoende water zou hebben kunnen leveren. Op foto's na 1900 lijkt de grote fontein meer kracht te ontwikkelen. Misschien via een elektrische pomp? In het westen van Nederland koppelden gemeentes hun fonteinen soms aan het waterleidingnet, maar dat lijkt voor Arnhem niet logisch. De vorm van de fontein veranderde niet: een enkele straal.

Huidige fontein

Tijdens de zomerfeesten in 1961 spoot er tijdelijk een veel bredere fontein die wellicht een voorbeeld is geweest voor de huidige. Deze stamt uit 1966 en werd geschonken door de Nederlandse Heidemij. De eerste jaren had de fontein een regelmechanisme, waardoor stralen onafhankelijk van elkaar aan en uit gingen. 's Nachts was de fontein bovendien verlicht.

De fontein sinds 1966. Foto: Rinus Baak.

Groot onderhoud in 1979 maakte een einde aan al die frivoliteiten. Sindsdien heeft de fontein nog één stand en spuit zij alleen overdag. Nog steeds is veel onduidelijk over de aandrijving en de aanleg van de grote fontein op Sonsbeek. Hierbij de uitnodiging om nader onderzoek te plegen naar deze officieel jubilerende parel van ons park. Wellicht een mooi moment om hier volgend jaar op terug te komen als de huidige fontein haar 60-jarig jubileum viert.

Tekst: Niels van der Graaff

Dodaarsjes gaan en komen

In het voorjaar zoeken de één tot vier dodaarsjes, die gewoonlijk het winter-halfjaar op de vijvers van Zypendaal en Sonsbeek doorbrengen, gunstiger broedplekken op. Het gaat hierbij om plasjes met meer oever- en moerasvegetatie, waarin het nest en de kuikens van deze kleine, schuwe watervogel minder opvallen.

Op waarneming.nl vinden wij in onze parken sinds 1997 624 dodaarsmeldingen met 1027 exemplaren. Dit lijkt aardig, maar gemiddeld komt het neer op niet meer dan één waarneming per tien dagen.

Bij een futensoort als de dodaars vermoed je misschien al gauw een overwegend vismenu. Maar als je dan ziet dat in al die jaren op Zypendaal en Sonsbeek slechts zeven, ja zeven, echte futen – de

grote neven met hun fraaie koperen – werden gemeld, wijst dit niet in de richting van een overvloedige visstand. Nu eten dodaarsjes ook wel kleine visjes, zoals het tiendoornig stekelbaarsje in de snavel van de dodaars in zomerkleed op de foto, maar ze moeten het vooral ook hebben van insecten en hun larven, schelpjes, kikker-, padden- en salamanderlarven.

In de Water Idylle van Park Lingezege bij Rijkerswoerd zag ik eens dodaarsjes die hun kuikens het ene na het andere al vrij grote kikkervisje toestopten. Meer wetenswaardigheden vinden we op vogelbescherming.nl/dodaars. Daar kunnen we ook het zangrepertoire van de soort beluisteren, zoals zijn onmiskenbare hinnikende baltsroep.

Tekst en foto: Koos Dansen

Colofon

Het Bulletin VvS is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Het Bulletin verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegestuurd aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek.

ISSN 1567-1054
Oplage 650 stuks

Redactie:
Rinus Baak,
Niels van der Graaff,
Lonneke Kranendonk,
Edwin Verdurmen
bulletin@vriendenvansonsbeek.nl

Vormgeving:
Coco Bookmedia

Druk:
Wilco BV

Eerder verschenen nummers vindt u op de website:
vriendenvansonsbeek.nl/bulletin

Retour afzender/adreswijziging

Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender' of deze strook in een enveloppe terug te sturen naar: Vrienden van Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem.

Het correcte adres is:

Naam:

Straat:

Postcode:

Plaats:

Reden retourzending:

